

Radicale Middelmatigheid

Noord Nederlands theater

Henk Oosterling

(Lezing Stadschouburg Amsterdam 21 mei 2005)

Jeanne d'Arc en D'66. Een tweeluik. Wat zijn de overeenkomsten? In ieder geval een 'd-apostrophe'. Gaat het bij Jeanne om afkomst – van – bij D'66 draait het om opkomst. Jeanne zou volgens de voorspelling door God aangezet zijn het Franse volk herenigen, D'66 spant zich al decennia in de burger welwillend te stemmen. Weet de vermeende maagd van Lotharingen zich in 1429 geïnspireerd door God, de democraten uit 1966 laten zich leiden door het volk. Ze beogen geen inauguratie van een koning op instigatie van God, maar leggen via referenda hun oor te luister en hopen door bestuurlijke vernieuwing het volk meer stem te geven.

Hoe zat het ook al weer mert Jeanne? Al vanaf de Middeleeuwen gaat het verhaal dat een jonge maagd het Franse volk zal herenigen. Het volk is uiteengejaagd door de Engelsen, die door huwelijksverbintenissen aanspraak maken op de Franse troon. Ze weigeren de Franse troonopvolger, de dauphin, te erkennen. De helft van het toenmalige Frankrijk is onder voet gelopen en bezet. De Loire vormt een buffer die het zuidelijk deel van Frankrijk beschermt. Parijs en Orleans zijn al door de Engelsen ingenomen. Jeanne's missie is het de dauphin op de troon te krijgen. Ze doet dit in opdracht van God. Tenminste, naar eigen zeggen. Ze hoort stemmen die haar tot daden aanzetten die onder normale omstandigheden ongeloofwaardig en onmogelijk zouden zijn. Nadat onder haar bezielende leiding de Engelsen uit Orléans zijn verjaagd, wordt de kroonpretendent Charles VII in Rheims gekroond. Voor heel even, manoeuvrerend in het toenmalige machtsvacuum, is Jeanne d'Arc de held van Frankrijk. Totdat haar rol is uitgespeeld en zij door de Bourgondiers aan de Engelsen wordt uitgeleverd.

De heldin wordt ketter. Dat de scheiding tussen goed en kwaad hoogst arbitrair is, mag ook blijken uit de levensloop van één van Jeanne's bevelhebbers: maarschalk Gilles de zal zich tot een van de grootste seriemoordenaars van de geschiedenis ontpoppen. Maar alles blijft schuiven. Uiteindelijk wordt de ketter toch heilig verklaard. In 1931, 500 jaar nadat zij op de brandstapel stierf, wordt Jeanne d'Arc een heilige. Leonard Cohen kenschetst in zijn roman *Beautiful Losers* de heilige als een ontsnapte skilat: "his course is a caress of the hill. Something in him so loves the world that he gives himself to the laws of gravity and chance". Wanneer Cohen echter Jeanne's trieste lot in het nummer *Joan of Arc* bezingt, ligt zijn fascinatie met haar heldendom niet bij de zwaartekracht maar in het huwelijk dat zij met het vuur sluit: "and the flames they followed Joan of Arc". Zij wordt gelouterd door het vuur, dat haar ziel bevrijdt en de zwaartekracht oplost.

Mediamiek: de boodschapper

Jeanne, zeggen wij terugkijkend, was wellicht mediamiek. Jeanne was een soort Jomanda. Evenals Jomanda werpt zij zich op als boodschapper, als een bemiddelaar tussen een hogere macht en zijn schepselen. Als een messenger, zoals ook de titel van de

film van Luc Besson uit 1999 luidt: *The messenger: The story of Joan of Arc*. In de film benadrukt de gevangen Jeanne ten overstaan van de door Dustin Hoffman gespeelde verschijning die zowel God als de Duivel kan zijn, dat zij slechts een ‘boodschapper’ is. En in die andere film *Joan of Arc* ook uit 1999 van Peter Sussman en Ed Gernon, zegt de door Peter O’Toole gespeelde bisschop: “Het is de menselijke natuur de boodschapper te eren en niet de boodschap”.

Eren is een ding, afmaken een ander. In deel VI van het boek *Historien* van Herodotes vinden we een verslag van de overwinning die de Grieken in 490 v C. bij het dorp Marathon onder leiding van de veldheer Miltiades behaalde op de Perzen. Deze waren voor de zoveelste keer Attika binnengevallen. Toen de overwinning een voldongen feit was, stuurde Miltiades een boodschapper naar Athene om het heuglijke feit te melden. Boodschapper zijn was in die tijd al een hachelijke aangelegenheid. Als het slecht nieuws was, moest de boodschapper het doorgaans met de dood bekopen. Door de overwinning van de Grieken zou dit trieste lot de boodschapper uit Marathon bespaard blijven. Hij nam een spurt van iets meer dan 42 kilometer, meldde de overwinning aan de bestuurders van de stad, maar viel alsnog totaal uitgeput dood neer. Het kan ook anders lopen. Zo keerde een communicatie deskundige die aan de Noordgrens van het Romeinse Rijk de bemiddelingsboodschap van de Romeinse keizer Marcus Aurelius aan de verenigde germaanse stammen moest overbrengen – u herinnert zich wellicht het begin van de film *Gladiator* – onverrichterzake terug. Hij werd door de Germanen op zijn paard vastgebonden om spoorlags terug te keren. Zonder hoofd, wel te verstaan. Dat werd er even later achteloos achteraan geworpen.

De tijden zijn gelukkig veranderd. Het neopolitieke ‘afrekenen’ binnen de huidige incassopolitiek leidt slechts in sporadische gevallen tot een vroegtijdige politieke dood. Onze hittedood is vooral mediums specifiek: van het collectieve broeikas effect tot de individuele burn out. Ondanks het feit dat in onze tijden van terreur de oorlogsmetaforiek het politieke jargon als nooit tevoren beheerst, vallen er in de politiek weinig slachtoffers, juist omdat iedereen inziet dat, variërend op Marshall McLuhans adagium – the medium is the message – de ‘mediator’ the message is. Sinds we geen boodschap meer hebben, maar uitsluitend boodschappen doen - dwz. Sinds iedere waarde op zijn marktwaarde wordt getoetst en geloofwaardigheid nog slechts door een politiek suicidale geste kan worden geproduceerd, sindsdien is de boodschapper of de bemiddelaar, de manager of de mediator de onbetwiste held van het beleid.

Ik wil u daarom, juist op dit punt, een nog pregnantere overeenkomst tussen Jeanne d’Arc en D’66 niet onthouden. In zijn nogal pathetische oproep aan het congres om met het oog op het landsbelang toch vooral doodordinaire partijpolitiek te bedrijven, benadrukt ook Jan Terlouw de rol van de boodschappers. In zijn woorden: “omdat over het Paasakkoord hard is onderhandeld door de onderhandelaars. (...) Je zegt het vertrouwen in de onderhandelaar niet lichtvaardig op. Dat geldt voor de hele partijtop. U heeft zelf niet onderhandeld en het is vreselijk moeilijk om te onderhandelen”. Vertrouw de onderhandelaars! bezweert hij het congres. Ik ga hier vandaag niet verder op in. Morgen zal ik de partijdemocratie die in alle staten verkeerd en die tijdens de partijdag, in zijn dorst naar glasheldere transparantie, procedureel haast ten onder gaat, morgen wordt het exces van de democratie bij D’66 aan de orde gesteld. Nu beperk ik mij tot het radicaal middelmatige leven dat ons, net als ooit Jeanne d’Arc, in de vertering verteert

We leven in te turbulente tijden. De Grote Manager blies aan het begin van de 19^e eeuw zijn laatste adem uit – Nietzsche noemde dit verschijnsel in navolging van Hegel “de dood van God”. Met dat de pas overleden Pools-Roomse adviseur van de Grote Manager cd’s van zijn gebeden en gezangen uitbracht, Poolse breakdancers op het Vaticaan liet optreden en in het jubeljaar zijn excuses voor 2000 jaar lijden aanbood, is duidelijk geworden dat de religie via zijn succesvolle mediale theatraliteit een come back maakt. Ook al is God nog slechts met ons op de rand van ‘onze’ Euro, de religie is helemaal terug. Dit kon echter pas gebeuren nadat de ideologieën onder het verpletterende gewicht van omvallende muren waren bezweken. Sindsdien is de politiek vacuum getrokken. In dit machtsvacuum floreren de boodschappers, de mediators, de managers en uiteindelijk de media.

De vaart mag dan uit de volkeren zijn, we worden des te heviger in files opgestuwd en verkeren door de werking van de ons omringende media in alle staten van paraatheid. De fax ratelt, de e-mail klikt en het gsm-etje ringtoont op de meest onverwachte momenten. Ons wordt voortdurend het verlossende woord geschonken. Ook al geloven we niet meer in God en hebben we onze psychoten farmaceutisch onder controle, toch kun je je niet aan de indruk onttrekken dat meer en meer mensen op straat plotseling in zichzelf beginnen te spreken omdat ze stemmen horen. Het horen en winnen van stemmen is uitgegroeid tot een heuse epidemie.

Evenals Jeanne wachten we op stemmen die ons doen boodschappen. We zijn alerter dan ooit, op het panische af. Eind 1999 publiceerde het Sociaal en Cultureel Planbureau het rapport *Naar andere tijden?* Verplichtingen zijn toegenomen, concludeert het rapport, activiteiten zijn geïntensiveerd en arbeid is geflexibiliseerd. Het bestaan is minder routinematig geworden. Maar coördinatie van al onze bezigheden hebben ons niettemin met een immense stress opgezadeld. We hebben het allemaal druk, druk, druk. Zonder dat we het doorhadden zijn nieuwe routines in ons dagelijks leven gesloten: we trekken agenda’s als revolverhelden, luisteren antwoordapparaten en voice mails af als volleerde spionnen in eigen huis en lezen onze e-mails als bestierden we een transnationale organisatie.

We zijn ook mobieler dan mobiel, automobiel. Het probleem is echter dat we, in tegenstelling tot Jeanne, niet precies weten waarvoor we paraat staan, waardoor we bewogen worden en waar we naartoe gaan. Sommigen roepen Europa. We wachten panisch alert te midden van de gebeurtenissen, in media res. Daar worden we constant gepolst en uitgedaagd niet langer het volk maar onze stem te verheffen: individuele vrijheid en vrije markt schuiven ineen.

Maat der middelen: paranormale media

Wat doen media met ons? Hoe mediamiek zijn we geworden? In de hoogtijdagen van de televisie, lang voordat halfgeleiders, microchips en silicium - de basisbestanddelen van de micro-electronica, computers en telecommunicatie - de wereld z’n huidige transparantie en snelheid verleenden, experimenteerden spionagediensten met de mediamieke vermogens van paranormaal begaafde individuen. De mogelijkheid om, niet gehinderd door de materiële grenzen van tijd en ruimte, informatie te communiceren leek het ei van Columbus. Direct na de Tweede Wereldoorlog mocht de parapsychologie zich dan ook in een enorme belangstelling verheugen. Terwijl Amerikanen zich op de communicatieve gaven van dolfinen wierpen, werd er door Russen geëxperimenteerd met paranormale

'media' die, opgesloten in loden kamers in onderzeeërs onder het poolijs, boodschappen moesten opvangen uit de burelen van de KGB in Moskou.

De alledaagse uitingen van deze fascinatie met het mediamieke bestond uit huiskamersessies, waarin via paranormale familieleden, vrienden of kennissen contact werd gezocht met betreurde nabestaanden. De hype rond de lepeltjes buigende Uri Geller in de jaren '70 zette een streep onder dit wonderbaarlijke tijdperk door het medium zelf mediamiek te maken: door televisionele overdracht riep hij in zijn kijkers mediamieke kwaliteiten op. Kapotte horloges gingen weer lopen. Zoals Warhol voorzag dat iedereen in een televisionele wereld ooit een ster zou zijn - het BB-effect - zo werd door Gellers overdracht de meest rabiante materialist tot zijn eigen verbijstering een medium. Hedendaagse uitingen van paranormaliteit beperken zich tot massaal in de brievenbus vallende aanbiedingen van grotere of kleinere media met de titel Men., Mr., Prof. of Dr. die beloven met 100% zekerheid alle maar vooral uw meest hopeloze problemen op serieuze, snelle en efficiënte wijze op te lossen.

Verslavende middelen?

Wat was er met Jeanne aan de hand? Carlo Ginsberg werpt in zijn boek *Extasen. Een ontcijfering van de heksensabbat* een interessante gedachte op. De plotse uitbarsting van hekserij in de veertiende en vijftiende eeuw – dus de tijd waarin Jeanne d'Arc opereerde - waaraan even plotseling een eind kwam, deze explosie verklaart Ginsberg uit de aanwezigheid van bepaalde hallucinogene zwammen op het koren dat in die streken werd verbouwd. Dit zogenaamde psychotrope 'moederkoren' zou diep in het collectieve bewustzijn verankerde verhalen vrijmaken en zo voor de gemeenschap aanvaardbare boodschappen doorgeven. Aan het eind van *Food of the Gods. The Search for the Original Tree of Knowledge* (1992) gaat Terence McKenna nog een stap verder. In zijn historische analyse van het gebruik van hallucinogene planten duidt hij de evolutionaire sprong van de homo sapiens en de explosieve groei van de neocortex in de hersenen vanuit de ontdekking van en rituelen rond gebruik van hallucinogene paddestoelen, met name kaalkopjes en vliegenzwammen. Kaalkopjes en vliegenzwammen zouden na de domesticatie van runderen welig tieren op de met koeievlaaien bezaaide steppen. Ongemerkt zouden deze stoffen een basisbestanddeel van het dagelijks dieet zijn gaan uitmaken. De neurofysiologische transformatie van delen van onze hersenen die het gevolg was van het langdurig gebruik van de paddestoelen, zouden de informatieverwerkende vaardigheden en het zelfreflectieve vermogen van mensen kwalitatief hebben vergroot.

Interessante optie of verwarde prietpraat. Maar wat we ook van analyses van Ginsberg, McKenna of van Ton Lemaire in *Godenspijs of duivelsbrood. Op het spoor van de vliegenzwam* (1995) mogen denken, al zal ze weinig over de historische mens zeggen, ze lenen zich uitstekend voor een diagnose van onze consumptiesamenleving en van onze obsessieve fixatie op genots-, verdovende en technologische middelen of media. Bij drugs worden als vanzelf dieptrieste beelden van vergiftigde dropouts en crackheads opgeroepen die, panisch rondrennend in de openbare ruimte, trachten hun elementaire behoeften te bevredigen. De doorsnee consument echter consumeert, in doses die zijn doodsverlangen ternauwernood maskeren, stelselmatig giftige stoffen. Zo zijn conserveringsmiddelen als E 102, 110, 120, 123-124, 127 gevaarlijk, E 131, 142, 210-215, 217, 239 en 330 uitgesproken kankerverwekkend. Dat consumenten zich stelselmatig te

buiten gaan wordt niettemin altijd tegengesproken met een verwijzing naar diens vermogen om maat te houden. Onze vermeende matigheid ten aanzien van onze middelen zou ons ervoor behoeden dat we onszelf in een excessieve consumptie verteren. Dit beroep op matigheid maskeert echter dat we, evenals vissen in het water, ons in een nauwelijks zichtbaar medium van cultureel gesanctioneerde en mediamiek opgeroepen lichaamsexcessen en geestestoestanden bewegen. Het volstaat op de overheidsspotjes van Postbus 51 te wijzen die na suikerconsumptie, cholesterolgehalten, tabaks- en drankgebruik nu ook het eetgedrag willen reguleren. Zo pareren we vergeefs de radicaliteit van de maat van de middelen die ook Jeanne d'Arc, onze heldin, het leven kostte.

In de aanprijzing van waardevolle waren en activering van prijzenswaardig gedrag wordt altijd een onbeheersbare rest meegeproduceerd. Als consumptie excessief wordt, bestaat het gevaar dat gebruikers zelf worden 'geconsumeerd'. Ondanks onze bezweringen dat we zelf wel weten en beslissen wat we doen, valt niet te ontkennen dat wij in onze excessieve consumptie een zekere dwangmatigheid vertonen. Iedereen weet wel hoe moeilijk het is om deze neurotische dwang rationeel te doorbreken. We vallen na 1 januari vrij snel terug in vanzelfsprekende routines zoals overmatig eten, roken, drinken, snuiven, slikken, vrijen, rijden of juist het nauwelijks bewegen. Bezetenheid, zou ik willen beweren, openbaart zich als de radicale middelmatigheid van de bezitter. Wanneer een middel wordt onthouden, dringt zich in de onthoudingsverschijnselen een mediamieke ritualiteit op. Afkicken drukt ons met onze neus op fysieke routines: alleen door iedere lichaamsopening angstvallig te beheren kan aan het exces een eind worden gemaakt.

Maar wie wil er nu met Kerstmis cold turkey? Het genot van de gemeenschap, zo manifest geëtaleerd op feestdagen, bestaat juist bij gratie van de excessieve maat der middelen. Het tranceverwekkende ritme van de middelen wordt in onze consumptiesamenleving en spektakelmaatschappij even sterk bevorderd als verbeterd bestreden. Onze omgang met drugs is exemplarisch voor deze tweeslachtige houding. Het middel wordt doel zodra genotvolle exces bestaansvoorwaarde is geworden. Voor de marktwaarde is niet behoefte maar genot het uitgangspunt. Genot is acceptabel, zolang het doorberekend kan worden. Het probleem ligt vooral in de onberekenbare ledigheid van het genot: deze strookt niet met ons huidige winstmaximaliserende arbeidsethos.

Het werkelijke probleem met psychotrope stoffen, zoals het Centrum voor Drugsonderzoek (CEDRO) ze karakteriseert, ligt dus niet in het genot, maar in de ontwrichtende werking dat in excessief gebruik besloten ligt. Zodra deze tot overlast voor de medemens leidt, kan dit problemen geven. Genot wordt dan een openbare orde probleem. Zo bezien wordt iedereen de dupe en zijn er nog uitsluitend slachtoffers. Dit verklaart waarom in onze gevictimiseerde samenleving de ideologisch vereiste autonomie – vrije burgers, cliënten en consumenten – als nooit tevoren in bemiddeld slachtofferschap wordt gezocht: miljardenclaims simuleren het laatste restje autonomie van de reguliere verslaafden. Het tekort aan rationele greep wordt gecompenseerd in medisch-sociale regulering en juridische aflatprocedures. Het erkennen van schuld is verleden tijd. Het nemen van de eigen verantwoordelijkheid heeft evenmin een toekomst. Deze ligt vooral in het aansprakelijk stellen van de anderen. De claimcultuur begint ook

in Nederland een voldongen feit te worden. Aansprakelijkheid is de juridische categorie van de toekomst.

Bestaans- en genotsmiddelen: autonomie

Maar zijn er dan geen criteria om de grens te bepalen om zo de maat der middelen aan banden te leggen? Wat zijn, met andere woorden, onze primaire behoeften en de daarop geënte bestaansmiddelen? Ik doel dan op voor het vege lijf onmisbare middelen en media. Op iets meer dan water en brood valt te leven, een deken en een afdak volstaan, met vereende krachten zijn indringers makkelijker te verjagen en de lange winteravonden kunnen worden doorgebracht met het vertellen van sterke verhalen en het verrichten van minimale, al dan niet gewenste intimiteiten. Deze minimumopties bestaan in de transatlantische wereld hoogstens nog als verborgen armoede of als vermarkt genot: als survivalentertainment ten dienste van een meer efficiënte groepsmentaliteit, als wetenschappelijk experiment om archeologische inzichten aan te scherpen of als een ascetische levensstijl door Nieuwe Vrekken.

Er zijn in de loop der eeuwen vele intelligente pogingen gedaan om de elementaire behoeften van de mens in kaart te brengen. Het is echter de vraag of zo'n definitieve en sluitende staalkaart bestaat. Niemand trekt in twijfel dat een mens voordat hij zich vermenigvuldigt, een wezen is dat gevoed, gelaafd, beschermd, beschut, gestreeld en toegesproken moet worden. Niet *dat* dit gebeurt, maar *hoe* dit gebeurt, is doorslaggevend voor een analyse van wat een middel *is* en *doet*. Het gaat om onze letterlijke verstandverhouding tot een vermeend fundamentele behoeftestructuur. Deze (ver)houding is altijd cultuur- en tijdsgebonden. De specifieke manieren waarop behoeften in de loop van de geschiedenis in culturen zijn bevredigd zijn laag voor laag neergeslagen in weldenkende, welgestelde, welvarende en bemiddelde bewustzijnsvormen.

Kortom, mensen onderscheiden zich van dieren doordat ze verschillende houdingen ten opzichte van hun fundamentele behoeften *kunnen* innemen. Alleen mensen kunnen daarom wellustig of ascetisch, wreed of offervaardig zijn. De invulling van 'fundamenteel' hangt altijd af van de media die ons omringen en waarmee wij inzicht in en contact met de wereld, onze medemens en ons innerlijk verkrijgen. Stel dat een fundamentele behoeftestructuur onze natuur is - noem dit binnen een biologische of psychologische context: instincten of driften - dan is het letterlijk in cultuur brengen ervan het mediamieke erfgoed dat aan volgende generaties wordt doorgegeven. Dit cultiveren is geen privé-onderneming. Toch kan ieder individu op cultuur-historische patronen variëren en zelfs deze meest natuurlijke instincten of driften, zoals overleven of zich voortplanten negeren. Voor de soort is dat minder eenvoudig, ook al heeft het er alle schijn van dat we hard op weg zijn deze evolutionaire paradoxen over onszelf af te roepen.

Om het maar eens paradoxaal te formuleren: natuur is cultuur. Een van de grote verdiensten van de uitvinder van deze filosofische acrobatiek – Hegel – is zijn onovertroffen inzicht in de historiciteit van elke vorm van betekenisvol bestaan. Dit steunt op een simpele gedachte: iedere vanzelfsprekendheid wordt, zodra er over wordt nagedacht of deze over zichzelf nadenkt – dat wil zeggen: in de reflectie - problematisch. Een van zijn meest briljante leerlingen Karl Marx stelt in de tweede paragraaf van zijn boek *Duitse Ideologie* van 1846 dat iedere poging om de fundamentele behoeften te

bevredigen - en dit bewustzijn dus te reproduceren – als praktijk een nieuwe behoeftestructuur genereert met eigen genotsvolle ervaringen.

Marx beseft dat mensen altijd tegelijkertijd een gehistoriseerde natuur en een natuurlijke historie hebben. Voor Marx hield dit in dat de ‘eerste’ historische daad van de mens het produceren inhield van de middelen ter bevrediging van fundamentele behoeften en de productie van een uit deze productie zelf voortkomende behoefte. Een oertoestand is, gegeven de menselijke reflectiviteit, een illusie.

Een halve eeuw later radicaliseert Friedrich Nietzsche dit inzicht in de vraag naar het ‘nut en nadeel van de geschiedenis voor het leven’. Hij spreekt weliswaar over gewenning in plaats van media, maar zijn opvatting is niettemin relevant voor mijn argument. Keer op keer, meent Nietzsche, planten wij een nieuwe gewenning, een nieuw instinct, een tweede natuur aan, zodat de eerste natuur als het ware uitdroogt: een als eerste natuur ervaren behoeftestructuur is ooit een tweede natuur geweest en iedere zegevierende tweede natuur wordt uiteindelijk vanzelfsprekend.

Iedere reconstructie van een elementaire behoeftestructuur tekent zich af tegen de heersende wetenschappelijke inzichten en de daarop gebaseerde technologie. Wat dé eerste natuur is en dé fundamentele behoeften zijn, wat derhalve ‘zuivere’ bestaansmiddelen zijn, dat is onbeslisbaar. Het leidt tot oneindige debatten als we onze huidige positie in een overvloedmaatschappij vanuit ahistorische minimumopties kritiseren. Zodra we iets ‘noodzakelijk’ noemen is er sprake van collectieve vergeetachtigheid. Wellicht is het beter om in plaats van ‘noodzakelijk’, het predicaat ‘onvermijdelijk’ of het minder beladen ‘onmisbaar’ te gebruiken.

Bestaansmiddelen zijn dan voor de ‘normale’ mens even onmisbaar als een pacemaker of een kunsthart voor een chronische hartpatiënt. Maar zijn ze een zaak van leven en dood? Ethische debatten rond xenotransplantatie en euthanasie getuigen van een vaag besef dat het individuele leven een ‘onmiddellijke’ kwaliteit heeft waarvoor we bereid zijn te sterven. Zo is de pil van Drion voor sommigen een onmisbaar bestaansmiddel. De slikker voltrekt de ultieme paradox aan zichzelf: met een autonome geste beëindigt deze zijn leven. Ultieme zelfbeschikking realiseert zich in het ultieme zelfverlies.

In het leven zelf zijn bestaansmiddelen en genotsmiddelen niet absoluut te scheiden. Op de keper beschouwd bestaat autonomie alleen maar door de onoplosbare spanning tussen beide. Genot is onontbeerlijk voor autonomie: alleen in het weerstreven van wat ons verleidt, realiseren wij onze vrijheid. Zoals voor christenen verlossing ondenkbaar is zonder verleidingen – vandaar de verschijning van Dustin Hoffman als Duivel en God - zo zijn excessen voor moderne burgers basisingrediënten van zelfdisciplineren, zelfoverwinning en zelfbepaling. De consumptiesamenleving is de ultieme uitdaging: in het (re)creatief opstuwende van collectieve verlangens en individueel genot levert ze de autonome burger aan zichzelf uit. Binnen deze vermarkte autonomie mag iedereen het zelf bepalen. Als het fout gaat, gaan de discussies altijd over de excessen die tot verlies van controle leiden en daarmee de omgeving belasten. Het genot zelf staat echter niet ter discussie. Excessief gebruik wordt niet op morele, maar op sociaal-medische gronden afgewezen. Zo wordt de simulatie van autonomie en vrije keuze bestendig in het gezochte en georganiseerde verlies ervan.

Media: versnelde verplaatsing

Om zicht op de radicaliteit van onze huidige middelmatigheid te krijgen is nog een laatste slag vereist. De ontwikkeling van massamedia en nieuwe media heeft ogenschijnlijk weinig te maken met mediamieke paranormaliteit, ook al wijzen uiterlijke gedragingen op symptomen van paranormaal gedrag en is het geloof in ICT even onwrikbaar als dat in God. Maar laten we ons eens afvragen hoe fundamenteel deze media die informatie transporteren en communicatie faciliteren zijn. Menen we via een paranormaal familielid nog contact te kunnen krijgen met een andere wereld en versterken de uiteenlopende werkingen van geestverruimende middelen de indruk dat wij op meerdere bewustzijnsniveau's in dezelfde wereld leven, bij media in de meest stricte zin van het woord lijken deze pseudo-esoterische speculaties volstrekt misplaatst. Toch blijkt bij nauwkeuriger beschouwing dat deze media niet zomaar middelen zijn die de bestaande wereld in tact laten. Het idee dat ze interacties en transacties hoogstens meer efficiënt toesnijden op reeds bestaande fundamentele behoeften moet na het voorgaande toch als een bijzonder onkritische naïeviteit terzijde worden geschoven.

Onze moderne voorouders leerden door het lezen van nieuwsbladen wat 'nieuws' was. Het idee 'actualiteit' werd vanaf het midden van de 19e eeuw een steeds acuter besef toen deze specifieke kwaliteit van het dagelijkse leven door steeds snellere media onder de aandacht van de massa's werd gebracht. (stoommachinedispositief) Sinds de introductie van de tv weten we wat 'live' optredens zijn en door de virtualiteit van de huidige nieuwe media is kortgeleden 'real time' ontdekt. In de voldongenheid van het dagelijks bestaan worden media ongewild en ongemerkt de maat der dingen en gebeurtenissen.

Laten we dit iets meer toespitsen op onze fysieke realiteit. Hoe onontbeerlijk zijn een bril of contactlenzen voor de bij- of verziende? Kan een vertegenwoordiger zijn auto en gsm-etje missen? Wat is de effectenmakelaar zonder computers, een theaterrecensent zonder krant en een filosoof zonder boeken? Kortom, hoe integraal zijn hulpmiddelen, media en digitale technologieën met de kwaliteit van het leven van alledag verbonden? Voor Marshall McLuhan zijn ze volledig geïntegreerd in ons bewustzijn. In zijn beroemde *Understanding Media. The Extensions of Man* (1964) worden de relaties tussen zelfbewustzijn, lichamelijkeheid en techniek uitgewerkt. Media zijn voor McLuhan extensies of verwijdingen van het lichaam: ledematen, organen, zintuigen en het zenuwstelsel zetten zich voort in technieken en technologieën. In zekere zin fragmenteren media en middelen ons lichaam: Maar tegelijkertijd wordt ons lichaam steeds intensiever op andere lichamen betrokken. In het Engelse 'extension' komt deze dynamiek beter tot zijn recht dan in het Nederlandse 'verlenging'.

Niet alleen eenvoudige hulpmiddelen zoals klokken, maar ook taal, schrift, treinen, auto's, vliegtuigen en massamedia zijn voor McLuhan extensies van ons lichaam. Mensen hebben hun lichamelijke functies steeds ingenieuzer getechnologiseerd: met de koerier te paard is de snelheid en het comfort begonnen dat in TGV en Concorde is uitgemond. Schrift, wiel, weg, zeilschip, zwaard, kanon, auto, maar ook boekdrukkunst, bril, tv en computer, al deze media transporteren fragmenten van ons lichaam mediamiek door de wereld.

McLuhan heeft het dus niet alleen over visuele media maar ook over transportmiddelen. Ook dit zijn in zijn optiek media: transport van informatie is de basis van communicatie: er is altijd wel een treinwagon of vrachtwagen die post vervoert. In deze optiek zijn

transportmiddelen sociaal-economische aggregaten: ze maken sociale interacties en politiek-economische transacties mogelijk.

Dit is echter niet het ininteressantste deel van zijn inzicht. McLuhans inzicht wordt pas explosief als het gekoppeld wordt aan het gedachtegoed van Marx en Nietzsche: hoe een tweede natuur een eerste wordt. Hoe verliezen ook de nieuwste media hun weerbaarheid? Hoe worden ze even transparant als contactlenzen? Een vrij simpel gedachteexperiment volstaat: denk aan uw grootouders hoe zij over een auto beschikten – als ze dat al deden in tijden dat een automobiel nog als luxewagen werd aangemerkt. En denk aan uw kleinkinderen hoe deze over een gsm of een computer beschikken. Vijf generaties in een periode van een eeuw. Hoe revolutionair en nieuw een medium ook mag zijn, er komt een moment waarop dit nagenoeg onzichtbaar de handelingen en gedachten van hun vermeend autonome gebruikers structureren, oriënteren en toonzetten zonder dat deze het doorhebben.

Dat is nu de crux van McLuhans slogan: ‘The medium is the message’. Dit betekent niet dat alleen de buitenkant of de verpakking ertoe doet. Evenmin dat iedere inhoud opgaat in vormgeving en het leven een grotesk steriel esthetisch project wordt. De slogan geeft geen uitdrukking aan steriel estheticisme of ethisch indifferentisme. Het gaat McLuhan om de bewustzijnsbepalende werkingen van de media. Uit de schaalvergroting die iedere ‘extension’ van onszelf met zich mee brengt, resulteren ongekennde interactiepatronen en ervaringen. Een medium wordt altijd met het oog op versnelling en vergemakkelijking van processen gemaakt. Het draait om comfort. Maar al heel snel biedt het nieuwe medium gebruiksmogelijkheden waaraan we nooit hadden gedacht. De introductie van een nieuw medium levert dan ook nooit tijdwinst op. Misschien wel voor een aspect, maar alle andere bijkomende genotsvolle activiteiten klinken vergen alleen maar meer tijd. Dat is de achterliggende verklaring voor het aangehaalde SCP rapport.

Een medium als interactief proces gaat een eigen bestaan leiden als *milieu*: het midden als een dynamisch ‘tussen’, een ondenkbaar tussenin, ondertussen en intussen. Deze milieu’s zijn geen passieve omhulsels maar actieve processen. Sociaal-politieke interacties en sociaal-economische transacties worden getransformeerd in andere milieu’s. Zo schiep de telefoon een sociaal milieu dat een kleine 20 jaar terug zo verslavend bleek dat babbelboxbellers, door de budgettaire afdelingen van Sociale Diensten daartoe aangezet, moesten afkicken: de ‘vanzelfsprekendheid’ van het medium bleek verslavend. Het overmeesterde zijn meester.

Het gaat veel verder. In 1993 wordt een Engelse hacker, een digitale kraker, door de rechtbank ontoerekeningsvatbaar verklaard. Het psychiatrisch oordeel bevestigt een ontwrichtende werking van de nieuwe media op zijn geest. In zijn subversieve speelsheid had hij de greep op zichzelf verloren. Twee jaar later bekent Clifford Stoll, hoogleraar astronomie en Internetgoeroe, publiekelijk Internetjunk te zijn. Hij breekt resoluut met zijn verslaving: hij haalt diep adem, logt uit en trekt de stekker eruit. Al in 1996 wordt er in de dagbladen melding gemaakt van de eerste Nederlandse Internetjunk, die zich tot het Tilburgse Centrum voor Alcohol en Drugs had gewend. Met deze hulpvraag, stelt een sceptische columnist, is Internet volwassen geworden. Elk medium begint als bevrijding en eindigt als probleem. Een medium wordt volwassen, zodra het zijn schepper overmeestert en verslaaft zonder dat deze het aanvankelijk doorheeft.

Dat we door middelen worden verleid is niets nieuws. De werkingen van media zijn het inschattingsvermogen van hun gebruikers altijd al verre te boven gegaan. Zo werd er in

een toekomstschets door een Amerikaanse denktank uit de dertiger jaren van de vorige eeuw nauwelijks rekening gehouden met burgerluchtvaart die ons nu met het uitbreidingsdilemma van Schiphol heeft opgezaald. En zo heeft de grootschalige implementatie het gsm-etje een openbaar, in alle staten van paraatheid verkerend capsulair zelfbewustzijn geproduceerd.

Marx en Nietzsche wezen er, zoals gezegd, al op dat iedere bemiddeling onvoorziene behoeftes schept. Wij ontlene aan de mediamilieus waarin we zijn opgegroeid onze identiteit en eigenwaarde: het medium als milieu is zo ongemerkt een bestaansmiddel geworden. Als fysieke extensie maken media deel uit van ons lichaam. Dat wordt bij iedere snelle parkeersteek bewezen. Dit verklaart deels de onmacht in onze strijd tegen media die vanuit volksgezondheids- of veiligheidsoogpunt ongewenste effecten sorteren of ons in performatieve paradoxen doen verzeilen: kilometerlange files of overprikkelde kijkzenuwen. Een radicale strijd tegen deze extensies betekent niets minder dan bewuste zelfmutilatie. (been/oog/oor mutilatie)

Zoals ooit rituelen contact met de goden faciliteerden, zo maken media onze buiten- en binnenwereld ervaarbaar en communiceerbaar. Ze dringen door tot in de poriën van individuele lichamen. Media sturen handen, rasteren de blik en kanaliseren collectieve gedragingen. Het is dit mechanisme dat theoretici de afgelopen decennia heeft ingegeven over 'cyborgs' te spreken. We denken dan vaak aan de aliens en terminators die het filmdoek bevolken, maar in een reële inschatting van onze radicale middelmatigheid blijkt het concept veel dichterbij onze huid te zitten. De hedendaagse mens is ingewebd in medianetwerken. Lichaam en technologie worden steeds meer geïntegreerd. (vb. Chips en lichaam)

Jeanne d'Arc hoorde stemmen en werd van een held een ketter die god loochent. De exponentiële implantatie van media in het leven van moderne individuen valt ook samen met 'de dood van God'. Dit kan sociaal-psychologisch geduid worden als het uiteenvallen van een gemeenschappelijk waardensysteem en een daarmee samenhangende fragmentering van de sociaal-politieke identiteit in een diversiteit van sociale rollen, waardenstelsels en leefstijlen. Media versnellen dit proces niet alleen, ze transformeren het ook. Maar als het medium milieu is geworden, is de vraag of een medium goed of slecht is, niet meer te beantwoorden. Weliswaar kan een enkeling zonder klok leven, maar de gemeenschap kan dat niet. Vanaf het begin van de 20e eeuw bepaalt, dankzij het treintransport, gestandaardiseerde kloktijd als nervatuur en textuur ieder sociale, economische en politieke interactie.

De vraag is dus of het horen van stemmen in ICTheologische zin nu een zegen of een vloek. Deze is moeilijk te beantwoorden. De meningen lopen dan ook uiteen. Volgens de faustiaanse visie is de triomfantelijke, technologische manipulatie van een chaotische materie een glorieuze uitdrukking van de vormende capaciteiten van de homo faber. Volgens prometheïsch gestemden schept de mens zijn eigen universum om zichzelf van de willekeur van de goden te bevrijden. Ook in deze visie wordt de chaos aan banden gelegd, ditmaal om overleving te garanderen. Frankensteinianen en Orwellianen voelen meer voor een vervreemdingsthese. Volgens de eersten verliest de hoogmoedige mens de controle over zijn eigen schepping, de laatsten zien hem als het slachtoffer van zijn eigen paranoïde controledrang.

Spreken over de waarde van technologische media lijkt dus een omzichtig manoeuvreren in tussen de Charybdis van de bevrijding en de Scylla van de vervreemding. Maar zijn ‘bevrijding’, ‘vervreemding’ en in het verlengde daarvan ‘verslaving’ nog wel adequate termen om over onze hedendaagse relaties met media te spreken? Wordt niet ten onrechte een zuivere authenticiteit voorondersteld, die bezoedeld zal worden door de omgang met technische middelen?

Heldendom in middelmatige tijden

Zuiverheid is het onderliggende thema van het verhaal van Jeanne d’Arc. Zuiverheid heet in hedendaagse politieke termen: geloofwaardigheid. Thom de Graaf trad af om dit te herstellen, zoals de ten dode opgeschreven patient zijn autonomie herstelt in zijn suicidale geste. Dit maakt beiden tot een radicaal middelmatige helden. De revolutionaire optie die John Lennon ooit bezong in *A working class hero is something to be* hebben we achter ons gelaten toen de Stranglers in 1977 *No more heroes anymore* de wereld in slingerden.

De tragedie van Jeanne d’Arc toont een heldendom dan wij hoogstens nog een keer per jaar bij onze monumenten koesteren in het besef dat de laatste helden sterven. Sinds kort is heldendom het televisionele item par excellence. Jaarlijks wordt een verdienstelijk persoon tot ‘Held van het Jaar’ uitgeroepen. Dit zijn geen tragische helden à la Jeanne of – als we de tragediedichters mogen geloven – Antigone. Deze tragische helden weten niet wat ze doen, maar een ding is zeker: zij verkiezen de goddelijke wet boven de wereldse wetten. De wetten van God boven die van de rechtstaat stellen is geen usance in de westerse wereld. Ook de Islam met zijn shari’a als een postmoderne, neofundamentalistische variant kent een radicaal middelmatig heldendom: Mohammed B. komt daarvoor in aanmerking. Ook hij verwarde mediaal heldendom met mediamiek heldendom. Misschien duidt Bowie daar op als hij in hetzelfde jaar als de Stranglers een tegenzet doet: op Warholiaanse wijze schetste hij het heldendom in radicaal middelmatige tijden: “*We could be heroes, just for one day*”.